

**Комунальний заклад «Запорізький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради**

ТЕМАТИЧНА НОМІНАЦІЯ

**ВИХОВНІ КОНСТАНТИ УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

ТЕМА КОНКУРСНОЇ РОБОТИ

**ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

АВТОРИ ДОСВІДУ

Притула Світлана Олександрівна
директор, вчитель-методист, спеціаліст вищої категорії
Бачурська Тетяна Анатоліївна
заступник директора, вчитель хореографії та художньої культури, магістр
Голобокова Оксана Миколаївна
практичний психолог-методист, спеціаліст вищої категорії

**КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ДНІПРОРУДНЕНСЬКА ГІМНАЗІЯ
“СОФІЯ” - ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА І-ІІІ СТУПЕНІВ № 1”
ДНІПРОРУДНЕНСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ ВАСИЛІВСЬКОГО РАЙОНУ
ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ**

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК
Варецька Олена Володимирівна,
професор кафедри початкової освіти,
проректор з науково-методичної роботи комунального закладу
«Запорізький обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти» Запорізької обласної ради,
доктор педагогічних наук, професор

Запоріжжя - 2024

Актуальність та перспективність. Формування нової ціннісної політики у сфері національно-патріотичного виховання України відбувається усі роки її незалежності. Це підтверджують результати аналізу законодавчої бази та нормативно-правових документів у сфері освіти щодо утвердження української національної та громадянської ідентичності. Серед таких: Конституція України, Закони України «Про національну безпеку України», «Про закордонних українців», «Про волонтерську діяльність», «Про основи національного спротиву», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», «Про освіту», інші нормативно-правові акти України, міжнародні договори [11]. Так, статтею 11 Конституції України закріплено таку норму: «держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [5]. З іншого боку, відповідно до Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки «важливою ознакою сталості громадянського суспільства є функціонування інститутів громадянського суспільства, через які громадяни та суспільні групи забезпечують самоорганізацію, представництво, реалізацію і захист прав та інтересів» [18].

Державним стандартом початкової школи [9] та Державним стандартом повної загальної середньої освіти [8] задекларовано ціннісні орієнтири, які сприятимуть формуванню в учнів активної громадянської позиції, патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, державної мови.

Крім цього, освітня програма ЗЗСО визначає навчання за наскрізними лініями, яке має сприяти формуванню відповідального громадянина суспільства, який розуміє принципи й механізми функціонування держави, а також важливість національної ініціативи. Впроваджується курс «Громадянська освіта», який має на меті формуванню особистісних якостей та ціннісних орієнтирів. У виховній діяльності виокремлено пріоритетні напрями роботи: моральне виховання учнів,

формування у них національної гідності. Позашкільна діяльність уможливило розкриття громадської активності учнівської молоді, що сприяє її становленню як громадянина Української національної держави.

Саме тому, на перший погляд, видається, що проблеми із вихованням патріотизму, національної єдності та ідентичності майже відсутні. Більш того, отримані результати проведеного опитування Центром Разумкова показали зростання частки тих, хто готовий захищати Батьківщину у збройному конфлікті із 40% у 2011 році, 57% - у 2020 році до 67% у 2023 [17]. Таким чином, повномасштабне вторгнення РФ внесло корективи в готовність українців піднятися на захист держави, відстоювати національну ідентичність. Поруч із тим викрило частку «патріотів», унаочнило проблеми, суперечності у формуванні громадянської та національної ідентичності, зокрема й щодо освітнього середовища закладу освіти. Означене вплинуло на вибір теми конкурсної виставкової роботи *«Освітнє середовище як чинник формування громадянської та національної ідентичності»*.

Перспективність опрацювання цього питання вбачаємо у підвищенні рівня громадянської та національної ідентичності учасників освітнього процесу завдяки запровадженню середовищного підходу.

Теоретичні основи. Поняття «ідентичність» походить від латинської «indenticus», що означає «ототожнений», «одинаків». Воно є центральною детермінантою (чинником) у різних науках для усвідомлення оточуючих реалій. Його вживання знаходимо ще в працях античних філософів як фундаментальну якість буття, єдність, у якій відсутні розбіжності.

Як зауважувала Л. Чорна, широке поняття «ідентичність особи» «охоплює всю різноманітність ототожнень людини із соціальними взірцями, ідеалами, кумирами, великими і малими групами, нормами, психологічними типами людей, іншими людьми, їхніми ролями, статусами тощо» [19, с.112].

Ідентичність, на думку Е. Еріксона це «соціальне явище (ідентичність – соціалізована частина «Я»); динамічне утворення, яке «під впливом навколишнього середовища виникає і так чи інакше модифікується» [6, с.3]. У свою чергу, прикметник «національний» забарвлює поняття «ідентичність» такими ознаками, які

відбивають характерні особливості якої-небудь нації, а «громадянський» вказує на те, що маже відношення до людини як громадянина. Звідси громадянськість – багатоаспектне поняття. Це і фундаментальна духовно-моральна якість, і світоглядна й психологічна характеристика особистості, що має культурологічні засади. З цим поняттям пов'язане «більш або менш лояльне ставлення людини до встановлених в державі порядків, законів, інституцій влади, відчуття власної гідності, знання і повага до прав людини, чеснот громадянського суспільства, готовність та вміння домагатися дотримання власних прав та обов'язків» [12, с.7].

Зауважимо, що окреслене питання висвітлено у багатьох філософських, психологічних, педагогічних джерелах різних часів. Так, сутність української громадянської та національної ідентичності (М. Боришевський, Т. Бевз, П. Горностай, Д. Пащенко, І. Петровська, О. Швачко та ін.), ідентичності різних груп населення України (В. Васютинський, В. Степаненко, М. Шульга та ін.); формування національно-культурної ідентичності в педагогіці взагалі (Г. Ващенко, О. Вишневський, О. Губко, О. Захаренко, В. Євтух, Б. Ступарик та ін.), ідентичності у сфері виховної діяльності (І. Бех, К. Журба, С. Федоренко та ін.). Оскільки «громадянська й національна ідентичність» відрізняються від інших колективних ідентичностей (клас, стать, раса) то самі терміни потребують уточнення.

Щодо національної ідентичності, то британський дослідник феноменів нації та націоналізму Е. Сміт схарактеризував її як «підтримування та постійну репродукцію патернів цінностей, символів, пам'яті, міфів та традицій, які є складниками спадщини націй, та водночас ідентифікацію особистостей з цією особливою спадщиною і ціми цінностями, символами, пам'яттю, міфами та традицією» [14, с.27]. Поняття «громадянська ідентичність», на думку В. Степаненка, це ототожнення себе зі спільнотою громадян національно-державного утворення або феномен свідомого та активного громадянства, усвідомлення себе членом громадянського суспільства [16, с.33].

Вдалося з'ясувати, що у процесі дослідження національної ідентичності науковці враховували чинники, якою вона зумовлюється (політичний, економічний, релігійний, культурний, етнічний, територіальний). Саме такий погляд знаходимо

в Л. Нагорної. Науковець зазначала, що «кожна людина усвідомлює себе одночасно членом кількох спільностей: вона ідентифікує себе з нацією, державною системою, мовною спільнотою, соціальною, віковою чи професійною групою, релігійною конфесією тощо. Такі предмети ідентифікації як культура, народ, сім'я тощо перебувають у постійно змінюваних відносинах» [7, с.38]. У цьому контексті важливою є думка Г. Ващенка, який зазначав, що проживання й співпраця на теренах України українців та інших народів можливі лише за умови справедливого ставлення до них, за якого захищаються права українського народу, але разом з тим не порушуються законні права інших народів» [2, с.110].

Дослідники солідарні в тому, що в сучасних умовах не лише в Україні, а й у всьому світі національна ідентичність зазнає суттєвого впливу на національне самоусвідомлення, і цей вплив призводить до серйозного руйнування базових понять, що й визначають сутність національної ідентичності. З цього приводу Т. Лобода зауважувала, що врахування поліетнічності української нації, особливо яскраво вираженої в окремих регіонах компактного проживання тих чи інших етнічних груп вимагає обґрунтування методології неконфліктного застосування етнопедагогіки різних громад таким чином, щоб це не роз'єднувало, а навпаки, поєднувало різні етноси і групи» [3, с.26]. Крім цього, культура, спорт, школа, ЗМІ, громадські організації сприяють формуванню громадянської та національної ідентичності і сім'я, як первинне середовище, що формує уявлення про країну та Батьківщину, рідну культуру та поведінку.

Як відомо, формування ідентичності людини відбувається впродовж усього життя, а соціальна сутність людини обумовлює її прагнення долучатися до спільноти. Це надає їй відчуття сталості, захищеності, значущості власної особистості. Щодо формування громадянської та національної ідентичності сучасного українця, то спостерігається тенденція до глобалізації поруч із специфічними характеристиками на тлі зіткнення різних релігій і культур. За такого, цілком слушно В. Ткаченко зауважував на тому, що «триєдина комбінація завдань: спільна історична пам'ять, щільність та інтенсивність мовних і культурних зв'язків і загальна рівність людей, організованих у громадянське суспільство мають

бути усвідомлені в середовищі молодого покоління» [18, с.3]. Таким чином, середовище, що оточує людську особистість, відіграє певну роль у її розвитку. Тому потенційні можливості середовища варто використовувати у вихованні й саме тому важливим є застосування в освітньому процесі середовищного підходу.

З цього приводу доречною є думка академіка О. Савченко стосовно того, що середовищний підхід, який активно і різноманітно застосовується в теорії та практиці інноваційних шкіл, можна вважати методологічною засадою дослідження управління сучасною школою. Науковець акцентувала на тому, що умови і взаємозв'язки середовища існують у просторово-предметному, географічно-соціальному і людському оточенні школи й визначала середовище школи як «сукупність умов і впливів, у тому числі й людських, які оточують учня, це простір і умова повноцінного життя всього шкільного колективу. В педагогічному сенсі середовище – це життєвий простір школяра, який активно чи пасивно впливає на його свідомість, почуття, вчинки» [13, с.85].

Як «спосіб педагогічної організації середовища, створення й реалізації педагогічних умов, оптимізації їхнього впливу на формування й розвиток національної ідентичності» середовищний підхід у вихованні розглядав М. Козловець [4, с.13]. Цілком слушно М. Стельмахович найближчим середовищем вважає сім'ю, друзів як первинний чинник соціалізації і виховання [15, с.5], адже саме в родині, серед друзів визначається коло інтересів і потреб, поглядів і ціннісних орієнтацій. Таким чином, існує пряма залежність між сформованістю національна ідентичність у батьків та дітей. Поряд з тим, школа стає освітнім ресурсом, середовищем розвитку та співпраці як всередині, так і стосовно зовнішнього світу. Отже, освітнє середовище сучасного закладу освіти є чинником формування громадянської та національної ідентичності й відкритою цілісною, ціннісно орієнтованою, інноваційною комунікативною системою, яка постійно розвивається.

Таким чином, формування громадянської та національної ідентичності підсилює й необхідність засвоєння цінностей українського народу, історичної пам'яті, збереження традицій та культурної спадщини, національної істинності. Разом з тим, воно має здійснюватися на основі паритетного діалогу з усіма

народами, які проживають на території України і спрямовуватися на об'єднання української нації, створення сприятливих умов для їхнього розвитку. Звідси, самі громадяни України відповідальні за сьогодення й майбутнє держави, їхній кожний крок відіб'ється у майбутньому, тому вони мають національно самовизначитись: іншого шляху для успішного розвитку України немає.

Новизна у педагогічній практиці полягає у застосуванні середовищного підходу та методу соціокультурної ситуації для створення мотивувального й інтелектуально розвивального освітнього середовища для формування громадянської та національної ідентичності здобувачів освіти Гімназії.

Інноваційний потенціал виставкової роботи: комбінаторний, що передбачає конструктивне поєднання традиційних та інноваційних підходів до моделювання освітнього процесу й освітнього середовища.

Провідна педагогічна ідея. Формування громадянської і національної ідентичності буде ефективним за застосування середовищного підходу, методу соціокультурної ситуації.

Мета: дослідити, яким чином впливає на формування громадянської та національної ідентичності учасників освітнього процесу середовищний підхід.

Завдання:

– опрацювати державні, нормативні документи, науково-педагогічну, методичну літературу, педагогічний досвід із питання формування громадянської та національної ідентичності;

– розробити модель формування громадянської ідентичності на основі середовищного підходу;

– розробити анкети та провести опитування щодо сформованості громадянської та національної ідентичності в учасників освітнього процесу на початку та наприкінці дослідження;

– обґрунтувати висновки та розробити рекомендації для подальшого розвитку національної та громадянської ідентичності здобувачів освіти.

Тривалість роботи над темою досвіду: 2018-2023. Діяльність здійснювалася у три етапи: *аналітичний, моделювання діяльності; апробація та узагальнення.*

Зупинимося більш детально.

I етап – *аналітичний (2018-2019)* – вивчення та аналізування наукових і методичних праць українських і міжнародних дослідників із проблеми, підходів, які сприятимуть більш ефективному вирішенню питання; розроблення анкет для визначення рівня сформованості громадянської та національної ідентичності у здобувачів освіти, вчителів та батьків.

II етап – *моделювання діяльності (2019-2022)* – проведення первинного моніторингу рівня сформованості громадянської та національної ідентичності у всіх учасників освітнього процесу; розроблення теоретичної моделі розвитку громадянської та національної ідентичності здобувачів освіти Гімназії на підставі аналізованих даних та окреслених підходів.

III етап – *апробація та узагальнення (2022-2023)* – упровадження розробленої моделі; проведення повторного анкетування; аналізування отриманих результатів та порівняння їх із даними на початку дослідження; визначення ефективності створеної моделі; обґрунтування висновків та опрацювання рекомендацій для подальшого розвитку національної та громадянської ідентичності здобувачів освіти.

Технологія реалізація досвіду роботи.

На I *аналітичному етапі (2018-2019)* відбувалося вивчення інформації широкого кола джерел, її аналізування та критичне оцінювання, визначення гострих питань щодо теми дослідження, ухвалювання обґрунтованих рішень та дій щодо утвердження української ідентичності в системі роботи закладу освіти. Визначено перелік наукових підходів (особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний, інтегративний, середовищний та ін.). Конкретизовано сутність понять «національна ідентичність», «громадянська ідентичність», «середовищний підхід», «освітнє середовище». Розроблено анкету для визначення рівня сформованості національної та громадянської ідентичності в учнів, вчителів та батьків (Додатки 1, 2). З огляду на обмеженість обсягу виставкової роботи, більшої уваги приділено середовищному підходу.

На II *етапі - етапі моделювання (2020-2022)* проведено первинний моніторинг для визначення рівня сформованості національної та громадянської ідентичності

всіх учасників освітнього процесу (його результати подано у порівнянні із результатами кінцевого моніторингу, який проводився на в третьому етапі).

Результати первинного дослідження (Додатки 3, 4) виявили суперечності у знаннях і усвідомленнях всіх учасників освітнього процесу: з одного боку вони вважали себе громадянами, однак не всі пишалися країною, не бажали жити в ній, планували виїзд за кордон, адже не бачили перспективи для майбутнього. Зроблено припущення, що серед чинників, які здійснюють найбільший вплив, є середовище, його ресурсний потенціал для створення оптимальних умов. Саме тому, педагогічним колективом прийнято рішення розробити теоретичну модель формування національної та громадянської ідентичності здобувачів освіти Гімназії на основі визначення освітнього середовища О. Савченко [13, с.85], методу соціокультурної ситуації, викладеного у статті О. Варецької [1, с. 44, 45]. За цим методом тип соціокультурної ситуації визначається як комбінація двох основних параметрів: локальної культурно-історичної традиції (КІТ) та рівня розвитку сучасного соціокультурного фону (СКФ). З огляду на те, що м. Дніпрорудне є молодим (63 роки) із населенням близько 19000 осіб, середній вік якого складає до 40 років, обрано соціокультурну ситуацію «потенційне вогнище культури», за якої культурно-історичні традиції практично відсутні, але сучасний соціокультурний фон є високим. Останній поєднує заклади, підпорядковані Дніпрорудненській міській раді, а саме: три заклади загальної середньої освіти, зокрема й Гімназія, п'ять закладів дошкільної освіти, Комунальний заклад позашкільної освіти «Центр дитячої та юнацької творчості», Комунальні заклади «Дитячо-юнацька спортивна школа “Гірник”», «Палац культури «Гірник», «Бібліотека сімейного читання», Комунальний спеціалізований мистецький навчальний заклад «Дніпрорудненська дитяча мистецька школа», а також заклади професійної освіти – Дніпрорудненський індустріальний фаховий коледж, Державний навчальний заклад «Дніпрорудненський професійний ліцей»; Комунальна установа «Дніпрорудненська багатопрофільна міська лікарня», Комунальне підприємство «Кінотеатр “Сучасник”».

За такої соціокультурної ситуації обрано стратегію не тільки управління

закладом взагалі, а й формування громадянської та національної ідентичності його здобувачів, за якої заклад освіти впливав на зміцнення громади завдяки відкритості інноваційним впливам оточення, здійснював перетворювальну інноваційну функцію. При цьому ступінь такого впливу залежав від розвиненості освітнього середовища самого закладу освіти, його структури. Такими елементами внутрішнього середовища Гімназії визначено: цілі, які формуються з потенційних можливостей; структура, яка спрямована на забезпечення конкурентоспроможності; педагогічний та інший персонал, який добирається з урахуванням кваліфікаційних характеристик; технологія освітнього процесу за різними напрямками; організаційна культура, що обумовлює систему відносин, цінностей, правил, норм, традицій, знаків, установок для всіх учасників освітнього процесу.

Таким чином взаємодія зовнішнього та внутрішнього освітнього середовища стала основою теоретичної моделі формування національної та громадянської ідентичності здобувача освіти Гімназії (Рис. 1) та Структури громадянської та національної ідентичності здобувача освіти Гімназії (Табл. 1).

Рис. 1. Модель формування громадянської та національної ідентичності здобувачів Гімназії.

Таблиця 1.

Структура громадянської та національної ідентичності здобувача освіти Гімназії

Компоненти	Показники
Когнітивний (пізнавальний)	- знання щодо формування української нації, історичні та національні аспекти її державності, хронологічні та картографічні дані; відомих суспільно-політичних діячів; етапи та унікальні риси еволюції місцевої культури, визначних представників культури та науки - розуміння сутності понять, закономірностей розвитку громадянської та національної ідентичності в сучасній Україні
Емоційно-ціннісний	- особисте ставлення до подій в давній історії країни; - розвинена історична емпатія; - навички формулювання та обґрунтування власних поглядів, використання історичних постатей як прикладів внеску у розвиток рідного краю
Соціально-практичний (поведінковий)	- досвід участі в соціальних практиках та суспільно-політичному житті як громадянина України; - готовність до активної участі в громадських і соціальних подіях; - навички критичного мислення, опрацювання інформації, отриманої з медіа (медіа грамотність)

Саме ці складники стали основою для організації освітнього процесу щодо формування громадянської та національної ідентичності. Для цього створювався сприятливий соціально-психологічний клімат в колективі, розроблялися заходи, формувалося таке освітнє середовище, у якому кожний учасник мав можливість виявити себе у взаємодії, співпраці. Керівництво та педагогічний колектив Гімназії усвідомлювали, що для ефективного упровадження означеної моделі діяльність закладу освіти перебуватиме під постійним впливом зовнішнього середовища. Звідси припускалося, що заклад тільки тоді буде ефективно здійснювати формування громадянської та національної ідентичності, коли його інтереси певною мірою будуть узгоджені з інтересами учасників освітнього процесу, суб'єктів зовнішнього середовища. Під час планування роботи ураховано національний склад міста (36,6% - росіяни), наявність конфліктів на тлі мовного питання, полікультурність мовного середовища закладу освіти (українці, росіяни, вірмени, корейці, азербайджани, болгари, турки, молдавани, грузини тощо), спілкування в межах родини національною

мовою, переважно російською - на побутовому рівні в соціумі. Освітній процес здійснювався українською, що позитивно сприймалося всіма його учасниками, адже більшість усвідомлено вважала себе громадянами вільної демократичної України.

Стратегія розвитку закладу освіти, яка розроблена за участі представників батьківської громадськості, затверджена міською радою уможлиблювала розбудову освітнього середовища із урахуванням цінностей та потреб сучасного українського суспільства, громади, соціального замовлення на основі співробітництва, а саме виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування діяльності на користь іншим людям, громадськості, суспільству; прищеплення здобувачам освіти шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють, місто, Україну; плекання любові до рідного краю, національної спадщини.

Для ефективної реалізації моделі формування громадянської та національної ідентичності здобувачів Гімназії розроблено й проведено низку заходів для педагогів. Це: семінари «Психолого-педагогічні умови формування національної ідентичності здобувачів загальної середньої освіти», «Етнічна ідентичність як чинник самотворення особистості», семінари-практикуми «Особливості виховання патріотизму учнів засобами інтегрованої освітньої діяльності». Для учнів проводилися тренінгові заняття «Я – особистість», «З Україною в серці», дискурс-тренінг для представників нацменшин «Мова єднання», а також батьківський форум «Здорова родина - щаслива дитина - квітуча Україна» та виховні заходи до державних та народних свят, робота над короткочасними проектами «Народні символи України», «Українські народні танці - спадщина предків і символ самобутності народу», «Мова – скарб нації», «Наша єдність – наша зброя» та інші. Зауважимо, що більша частина часу з вересня 2018 по грудень 2023 освітні послуги в Гімназії надавалися з використанням дистанційних технологій. Причиною цього стали коронавірусна інфекція COVID-19 (відмінено офіційно у 2023). Більш того, повномасштабне вторгнення унеможливили проведення занять в очному форматі.

Так, *в урочній діяльності* поглиблювались знання учнів про рідний народ, високу гуманістичну наповненість його традиційної культури, історію державності,

формувалось усвідомлення себе як невід'ємної частини Української держави. У початкових класах на уроках закладалася основа національної свідомості учнів, плекалася любов до рідної землі, малої батьківщини, виховувалася патріотична гордість за минуле і сучасне України, любов до рідної мови (Додатки 5-14).

У середній та старшій ланках на уроках *історії* ґрунтовно опрацьовувалися терміни «нація», «патріотизм» для їхнього розуміння дітьми. Впроваджувалися методи та форми виховної, позакласної роботи, які давали можливість учням проводити самостійні дослідження, опрацьовувати літературу та робити висновки (Додатки 15, 16). На уроках *української мови та літератури*, зарубіжної літератури вчителі акцентували увагу на важливості вивчення мови не лише в законодавчому полі, а й на усвідомленні значення рідної мови, її ролі в розвитку особистості (Додатки 17-22). Формуванню національної та громадянської свідомості учнів на уроках *іноземної мови* сприяли вивчення багатьох тем, зокрема «Сім'я», «Мое Місто», «Моя Україна», «Природа Землі», «Народні свята», «Політична система України» (Додатки 23, 24). На уроках *інформатики* учні самостійно створювали блоги, які присвячували висвітленню цікавих місць України, розробляли дизайнерські проекти для реконструкції споруд міста Дніпрорудне (Додатки 25, 26). Учителями *математики* зверталася увага на здобутки українських математиків та їхній внесок у розвиток світової науки. Виховний вплив здійснювала не сама математика, не її закони та стиль, а ті дані, які зустрічалися в завданнях (Додатки 27-29).

Одним із шляхів реалізації виховання на уроках *біології, географії, хімії, фізики* стало ознайомлення учнів з природними умовами та природними ресурсами нашої країни. Висвітлювалася інформація про українських вчених біологів, фізиків, хіміків, географів інших діячів, які зробили незаперечний внесок в розвиток світової науки (Додатки 30-34). Уроки *мистецької освітньої галузі* сприяли духовно-моральному становленню громадянина України. Передання мистецького досвіду від покоління до покоління формували почуття національної свідомості, що звання «Я-українець» почесне (Додатки 35-38).

Залучення здобувачів освіти до творчих конкурсів різних рівнів завжди було пріоритетним у закладі освіти. Найбільш популярними стали конкурси

патріотичного спрямування, такі як «Об'єднаймося ж, брати мої!» в номінації «Література» (Додатки 39, 40), «Я - за єдину Україну» (Додаток 41), «Збережемо Україну разом» (Додаток 42), «Війна. Моя історія» (Додатки 43-45), «Мій Шевченко» (Додаток 46), «Моральний вчинок» (Додатки 47-49), «Знай і люби свій край», «Народна іграшка», «Таланти Хортиці» (Додаток 50). У виховній системі закладу освіти першочерговими були заходи з громадянського та патріотичного виховання, які спрямовувалися на розвиток національної самосвідомості, патріотизму, моральності, культури поведінки особистості (Додатки 51, 52).

Зауважимо, що усіма учасниками зовнішнього середовища відбувався обмін інформаційними та іншими ресурсами, під час пандемії співпраця тривала у дистанційному режимі, що на сьогодні збережено завдяки використанню дистанційних технологій. Як приклад, проведено спільні заходи: святкова хода до Дня вишиванки, флешмоби, ярмарки, концерти до Дня Єдності, Дня Незалежності, Дня Конституції, традиційне проведення народних свят (Колодій, Івана Купала). До Гімназії запрошувались спеціалісти з міської лікарні, бібліотеки сімейного читання, ПК «Гірник», КЗ «ЦДЮТ» міської ради для проведення бесід та заходів зі здобувачами освіти, натомість школярі малювали стенгазети, презентували власні здобутки та ін..

У лютому 2022 року освітній процес у всіх українських школах призупинився через повномасштабне вторгнення РФ. Для вчителів та здобувачів освіти Гімназії повноцінне викладання та навчання стало недоступним з причини окупації, жорстких погроз окупаційної адміністрації тим освітянам, хто ще залишався. Постали питання, на які ми не могли дати відповіді: як зберегти життя в умовах насилля та тиску, як забезпечити доступ учнів до середньої освіти в умовах окупації, як визначити людей з проукраїнською позицією для спільного пошуку шляхів вирішення проблем. У результаті - вимушений переїзд 95% педагогічного колективу та близько 70% батьків з дітьми. Як наслідок - чимало з них після переїзду були роз'єднані з сім'ями. В окупації залишилися їхні родичі, літні люди, які через стан здоров'я не могли здійснювати «довготривалі подорожі». Негативність такої розлуки, невизначеність та випробування вплинули на психоемоційний стан всіх учасників освітнього процесу. Проте, кожний, хто наважився на цей крок мав обрати: повернутися після закінчення війни до власної

домівки, села, міста, з якого вимушено виїхали, й продовжувати працювати, навчатися і сприяти розвитку України, бо мав спорідненість, ідентичність з нею (є вирішальними для існування держави та нації), або знайти роботу та житло за кордоном. Було надто складно налагодити зв'язок та спілкування з учнями, які залишилися на окупованій території, перебувають в інших країнах та внутрішньо переміщені, але вчителі використовували і продовжують використовувати всі можливі ресурси. Це вплинуло на вибір форм освітнього процесу (переважно дистанційної), але не змінило основних завдань. При цьому, важливим складником роботи з учасниками освітнього процесу, які пережили травмуючі події, стало надання постійної психологічної допомоги та підтримки, формування стресостійкості та життєстійкості. Уроки, класні години, виховні заходи, психологічні консультації проводилися за допомогою корпоративної системи G.Suite for Education, яку впроваджено в Гімназії ще з початку карантину. Також використовувалися засоби для комунікації, доступні учасникам освітнього процесу (Viber, Telegram, Messenger, WhatsApp). Враховувалися зовнішні чинники, що спричиняють неможливість підключення учнів до занять, зокрема тих, хто знаходиться на окупованій території. Очікувано, що в умовах військового стану та дистанційного навчання співпраця із закладами освіти та іншими установами Дніпрорудненської міської ради знизилась, а з деякими взагалі припинилась.

На третьому етапі - (2022-2023) *апробації та узагальнення* з метою перевірки ефективності моделі громадянського та національно-патріотичного виховання, проведено повторне дослідження громадянської ідентичності, до якого залучено учнів 9-11 класів та їхніх батьків та порівняння отриманих результатів з тими, які отримано на початку дослідження (2018, 2023). Зупинимось більш детально на відповідях на 12 питань анкет для батьків та здобувачів освіти.

Так, на перше питання анкети «Чи вважаєте ви себе громадянином України?», лише 69% учнів та 71 % батьків уважали себе такими. Опитування 2023 року виявило істотні зміни: цей показник становив 100 % у відповідях батьків та школярів (Додаток 1, Рис.1. Додаток 2, Рис.1).

На друге питання «Чи пишаєтесь ви тим, що громадянин України?», то у 2018 році тільки 76% батьків та 89% учнів відповіли позитивно, натомість 100% учнів та

98,5% батьків відповіли у 2023 році ствердно (Додаток 1, Рис.2. Додаток 2, Рис.2).

Щодо відповіді на третє питання «Чи маєте ви почуття патріотизму до своєї країни?», то у 2018 році лише 76,5 % учнів та 74,3% батьків відповідали позитивно, то 2023 рік виявив інші результати: серед батьків патріотично налаштованих виявлено 98,1%, серед учнів -94,7% (Додаток 1, Рис.3. Додаток 2, Рис.3).

На питання «Чи пишаєтеся ви Україною», то у 2018 році ствердно відповіли 67,8% батьків та 88,3% учнів. 2023 року на розширене питання «Чи пишаєтесь ви символами України?», отримано такі відповіді. Пишалися батьки - мовою (95,2%), прапором (91,5%), гербом (88,2%), гімном (79,8%); учні - мовою (96,8%), гербом (93,6%), прапором (90,4%), гімном (86,2%) (Додаток 1, Рис.4. Додаток 2, Рис.4).

У 2018 році на п'яте питання «Чи плануєте ви емігрувати за кордон на постійне місце проживання?» позитивними відповіді виявлено у 26,7% учнів, натомість у 2023 ця кількість знизилася до 12,8%. Серед батьків у 2023 році таких стало на 7% менше у порівнянні із 2018 роком, тобто 3,7% батьків (Додаток 1, Рис.5. Додаток 2, Рис.5).

На шосте питання «Як ви вважаєте, чи зміниться в Україні життя на краще?», то в 2018 році 71,2% батьків відповіли позитивно, у 2023 році попри війну частка відповідей зросла до 87,9%. Щодо учнів, то 76,3% відповідей у 2018 році була позитивною, у 2023 їх кількість зросла до 88,3% (Додаток 1, Рис.6. Додаток 2, Рис.6).

Частка таких відповідей на сьоме питання «Чи хотіли би, щоб ваші діти жили в Україні?» у 2018 році була 78,1% батьків, у 2023 році ця кількість зросла до 94,9%. Щодо учнів, то в 2018 році планували проживати своє життя в Україні 71,5%, а у 2023 році відсоток зріс до 88,3%. Це свідчить про оптимістичний настрій більшості респондентів та підтверджує зростання показників громадянської ідентичності (Додаток 1, Рис.7. Додаток 2, Рис.7).

На восьме питання «Чи хотіли б ви здобували освіту в Україні?» наразі бажання висловлюють 94,7% учнів і 97,4% батьків підтримують своїх дітей у такому виборі. Ці результати значно відрізняються від результатів 2018 року. На той час майже 24 % учнів не мали бажання отримувати освіту в Україні і мали в цьому підтримку від батьків (Додаток 1, Рис.8. Додаток 2, Рис.8). Отже, можна припустити,

що більшість батьків і здобувачів освіти налаштовані на особистий внесок у розвиток та відбудову української держави, що є показником сформованої громадянської та національної ідентичності.

На дев'яте питання «Чи володієте ви українською мовою?», то у 2018 році 49,1% батьків відповідали позитивно, а в 2023 – 68,4%; Серед учнів кількість відповідей зросла із 62,7% у 2018 році до 70,2% у 2023 (Додаток 1, Рис.9. Додаток 2, Рис.9).

Щодо відповідей на десяте питання «Якою мовою престижно розмовляти в колі друзів, колег?», то у 2018 році 51% учнів обирали українську, 11%, – російську, байдуже до мови ставилися 38%. У 2023 році відповіді змінилися на користь української (71,3%), байдужими до вибору мови виявилися 25,5%, російську ж обирали тільки 3,2%. Серед батьків байдужими до вибору мови у 2018 році виявилось 33%, обирали українську – 53%, російську – 14%.

Опитування 2023 року підтвердило кардинальні зміни на користь української (76,8%). Зменшилася кількість байдужих до вибору мови до 19,9% й вибору російської – до 3,3% (Додаток 1, Рис.10. Додаток 2, Рис.10).

Щодо відповіді на 11 питання «Які фактори найбільше впливають на вашу громадянську позицію?», то у 2018 році учні називали (у порядку спадання): родинне виховання (78,3%), шкільну освіту (61,5%), російську збройну агресію (18,2%), ЗМІ (12,3%). Відповіді батьків розподілилися таким чином: родинне виховання (70,1%), шкільна освіта (55,3%), російська збройна агресія (20,1%), ЗМІ (15,8%). У 2023 році ранжування відповідей учнів мало такий вигляд: вплив родинного виховання (86,2%), шкільна освіта (72,3%), російська збройна агресія (38,3%), ЗМІ (10,6%). Щодо батьків, то їхні відповіді розподілилися так: родинне виховання (67,3%), шкільна освіта (62,9%), російська збройна агресія (40,4%), ЗМІ (12,5%) (Додаток 1, Рис.11. Додаток 2, Рис.11).

Дванадцятим стало питання «Як ви оцінюєте роль заходів у гімназії з формування громадянської та української ідентичності?». Відповіді батьків у 2018 році розподілилися таким чином: переважаюча роль – 41%, сприяє, але не вирішальна роль – 34%, не впливає – 25%. У 2023 році спостерігалися позитивні зміни: велика роль – 64,3%, сприяє, але не вирішальна роль – 33,5%, не впливає – 2,2%.

Відповіді учнів мали розподіл у 2018 та 2023 році: велика роль - 38% та 63,8%; сприяє, але не вирішальна роль - 44% та 28,7%; не впливає - 18% та 7,4% відповідно (Додаток 1, Рис.12. Додаток 2, Рис.12).

Таким чином, можемо зробити висновок, що учні та їхні батьки у більшості зацікавлені освітнім процесом і є не спостерігачами, а повноцінними учасниками та творцями освітнього середовища, вважають його цінним для формування громадянської та національної ідентичності здобувача освіти Гімназії. Варто звернути увагу й на те, що у дослідженні взяли участь й респонденти, які зараз знаходяться на тимчасово окупованій території, але продовжують навчання в нашому закладі освіти. Отже, в години непримиренної боротьби з російською навалю зміцніло усвідомлення школярів, їхніх батьків як єдиної нації з державною мовою, великою культурною спадщиною, складною й повчальною історією.

На основі аналізування результатів, отриманих наприкінці дослідження й порівняння їх із даними початку дослідження зроблено висновок про ефективність Моделі. Окреслено можливості впливу освітнього середовища на формування національної й громадянської ідентичності всіх учасників освітнього процесу.

Результативність. Цілісне, системне, послідовне проведення запланованих виховних та навчальних заходів уможливило отримання очікуваних результатів. Сприятливі умови освітнього середовища, застосування середовищного підходу, урахування соціокультурної ситуації забезпечили особистісну самореалізацію учасників освітнього процесу й підвищення рівня громадянської та національної ідентичності. З іншого боку, історичні події в країні поставили національно-патріотичне виховання на першу сходинку освітнього процесу. Тепер для здобувачів громадянська та національна ідентичність - не модний тренд, а свідоме шанобливе ставлення до людей, країни, її історії, традицій народу. Робота з даного питання набула нового змісту. Учителі власним прикладом надихають дітей на участь у патріотичних заходах, волонтерських акціях. У тісній співпраці педагогічного колективу з батьківською спільнотою учні проявляють активність та ініціативність в організації та проведенні заходів патріотичного характеру, щиро проймаються питаннями ідентичності. Помітно підвищилась зацікавленість учнів до історії

України, рідного міста, вивчення української мови; посилюється акцент на відродженні українських традицій та звичаїв, вихованні поваги до них, підвищується рівень учнівської усвідомленості поняття «патріот», «патріотизм», «національна ідентичність», гордість від того, що є українцями.

Висновки. На підставі опрацювання державних нормативних документів, науково-педагогічної, методичної літератури, передового педагогічного досвіду із питання формування національної та громадянської ідентичності з'ясовано сутність понять «ідентичність», «громадянська ідентичність», «національна ідентичність», «середовищний підхід» та його роль у розвитку особистості. Створено теоретичну модель формування громадянської та національної ідентичності на основі середовищного підходу, яку запроваджено в освітній процес закладу освіти. Розроблено анкету та проведено опитування щодо сформованості у учасників освітнього процесу громадянської та національної ідентичності на початку та в кінці дослідження. Результати аналізу показали ефективність обраних підходів, форм роботи з питання зміцнення громадянської та національної ідентичності. Обґрунтовано висновки та розроблено рекомендації для подальшого розвитку громадянської та національної ідентичності здобувачів Гімназії в освітньому середовищі.

Рекомендації щодо впровадження досвіду до масової педагогічної практики. Для успішного впровадження викладеного досвіду радимо керівникам та вчителям закладів освіти: опрацювати нормативні-правові документи, наукову й методичну літературу стосовно утвердження української національної та громадянської ідентичності, середовищного підходу й методу соціокультурної ситуації; сприяти підвищенню кваліфікації педагогічних працівників з питань впровадження ефективних форм роботи для зміцнення рівня сформованості національної та громадянської ідентичності здобувачів освіти в соціокультурному середовищі; створити модель формування національної та громадянської ідентичності з урахуванням взаємовпливу зовнішнього і внутрішнього середовищ; розширювати зв'язки в соціокультурному просторі; відстежувати рівень сформованості національної та громадянської ідентичності учасників освітнього процесу та коригувати цей процес.

Список використаних джерел:

1. Варецька О. Метод соціокультурної ситуації як основа стратегії розвитку соціальної компетентності вчителя початкових класів сільської місцевості / О. Варецька // Гірська школа Українських Карпат. - 2013. - № 8-9. - С. 41-45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gasuk_2013_8-9_16 (дата звернення: 20.02.2024)
2. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава : Ред. газ. «Полтав. вісник», 1994. 191 с.
3. Етнопедагогіка як інструмент формування української національної ідентичності / Т. Лобода // Наукові записки. Випуск 4 (78). С. 198-217. URL: https://ipiend.gov.ua/wpcontent/uploads/2018/07/loboda_etnopedagogika.pdf (дата звернення: 20.02.2024)
4. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир : Полісся. 2009. 153с.
5. Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.01.2024).
6. Лисенко О.М. Проблема національної ідентичності: педагогічний, соціологічний, філософський аналіз, // науковий огляд. 2013. №1. 13 с. URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/30> (дата звернення: 19.01.2024)
7. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ : ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. 405 с.
8. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.02.2024).
9. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.02.2024).
10. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки : Указ Президента України від 7 вересня 2021 року

№ 487/2021, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення: 19.02.2024).

11. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (Дата звернення: 15.01.2024).

12. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 23.02.2024).

13. Савченко О.Я. Моделювання розвитку сільської школи: досвід Всеукраїнського фестивалю-конкурсу / О.Я. Савченко // Рідна школа. 2007. № 2. 137 с.

14. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Пер. з англійської П. Тарашука. Київ: Основи, 1994. 224 с.

15. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. Київ: ІЗМН, 1997. 232 с. URL: https://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/library/stelmahovych_narped.pdf (дата звернення: 19.01.2024).

16. Степаненко В.П. Громадянське суспільство: дискурси і практики / В. Степаненко. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2015. 420 с.

17. Суспільно-політичні орієнтації громадян України. прес-конференція за результатами соціопитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 23 травня до 31 травня 2023 року. URL: <http://surl.li/ppmsj> (дата звернення: 22.01.2024).

18. Ткаченко В. Україна : проблеми національної ідентичності. Політичний менеджмент. 2007. № 3. С. 19-37. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/tkachenko_ukraina.pdf (дата звернення: 21.01.202).

19. Чорна Л. Г. Ідентичність особи: від групи до індивідуальності (методологічний аналіз) / Л. Г. Чорна // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. 2012. Вип. 13. С. 108-118. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr> (дата звернення: 21.01.2024).

ДОДАТКИ

Додаток 1. Анкета щодо громадянської та національної ідентичності українців для батьків.

URL: <https://docs.google.com/document/d/1-0AWhwduULwEKhf-BQeCFoIODdRhLDu9/edit>

Додаток 2. Анкета щодо громадянської та національної ідентичності українців для учнів 9 - 11 класів

URL: https://docs.google.com/document/d/1pMm290_kKBzyzcTCG_xk4XbCta3SwaSG/edit

Додаток 3. Результати анкетування батьків щодо громадянської та національної ідентичності. 2023 рік.

URL: <https://docs.google.com/document/d/1CfaSUGJ2YaOPePIPY24qSu4Sy3Jfb-JA/edit>

Додаток 4. Результати анкетування учнів 9 – 11 класів щодо громадянської та національної ідентичності. 2023 рік.

URL: <https://docs.google.com/document/d/1xcentEaY3iUHqf6Wtb1v5QRB3QYW-v6MV/edit>

Додаток 5. Відео проєкт «Ми – за мир»

URL: <https://drive.google.com/drive/u/2/folders/1OV553O95pQmAacwj6E8Nk2hJmMaEKhAi>

Додаток 6. Відео проєкт «Присвячується Т.Г.Шевченко»

URL: <https://drive.google.com/drive/u/2/folders/1OV553O95pQmAacwj6E8Nk2hJmMaEKhAi>

Додаток 7. Відео проєкт «Народні символи України»

URL: <https://drive.google.com/drive/u/2/folders/1OV553O95pQmAacwj6E8Nk2hJmMaEKhAi>

Додаток 8. Дослідження учнів «Вишиванка – символ української ідентичності»

URL: <https://docs.google.com/presentation/d/1fjMiSxaVA2hAFc-VqSS2lmRzbcUCjoyB/edit#slide=id.p1>

Додаток 9. Презентація до виховного заходу «Міжнародний день миру»

URL: https://docs.google.com/presentation/d/1UJpLnFW1XRwdHfJjZtX5xbJnGJeU_f1I/edit#slide=id.p1

Додаток 10. Виховний захід «Козацькому роду нема переводу» для учнів 3 класу

URL: <https://docs.google.com/document/d/1oKrtf20PegQVea1RV78FZ0MfTKHiQDVn/edit>

Додаток 11. Символи України у кросвордах

URL: <https://docs.google.com/document/d/1VwGEICxmXIGotrXFTFB7seLBfdEX2fPA/edit#heading=h.30j0zll>

Додаток 12. Виховна година у 1 класі «День захисників і захисниць України»

URL: <https://docs.google.com/document/d/1jaDwL43-S5xvft6equitTiHjdiEe1qJ8/edit>

Додаток 13. Фрагмент до уроку дизайн та технології у 4-Б класі. Проект «Пізнаємо Україну»

URL: <https://docs.google.com/document/d/1VKLVYIEV45Nr80qrR3QVZTYs7qjqreLt/edit#heading=h.30j0zll>

Додаток 14. Конкурс «Міс Україночка»

URL: https://docs.google.com/document/d/1il6qRPNj7iQtacdWODU1deYPskGX_0nb/edit#heading=h.gjdgxs

Додаток 15. Наукова розвідка «Українська карикатура як зброя в інформаційній війні»

URL: <https://docs.google.com/document/d/1ipb1-oYgDBkKE4pkPjdpJMFusj0BvJBd/edit>

Додаток 16. Робота переможниці II етапу XXIII Всеукраїнського конкурсу учнівської творчості «Об'єднаймося ж, брати мої!» - «Феномен добровольця»

URL: <https://docs.google.com/document/d/12ScU11Ay7-MQr0rBwAlS8JfpdTXZxJjV/edit>

Додаток 17. Конспект уроку української мови в 6 класі

URL: <https://docs.google.com/document/d/1pRapNQAzOZnWM7kwjialCUc6gxapzWtu/edit>

Додаток 18. План-конспект бінарного уроку з історії України та української літератури

URL: <https://docs.google.com/document/d/1Ev1apR3h8yb0a0gyjTTTmcu4JVy8QZ10/edit>

Додаток 19. Конспект уроку зарубіжної літератури

URL: <https://docs.google.com/document/d/1RAW9bWf5fqEJy1CCHatVUULU1NEEYIGA/edit>

Додаток 20. Конспект уроку з української мови для учнів 6 класу

URL: <https://drive.google.com/drive/u/2/folders/1OV553O95pQmAacwj6E8Nk2hJmMaEKhAi>

Додаток 21. Конспект уроку української літератури

URL: https://docs.google.com/document/d/1csp0U1JpfkY9J32U2zDOkAcBhZVzJK_w/edit

Додаток 22. Конспект уроку зарубіжної літератури в 6 класі

URL: <https://docs.google.com/document/d/11Y7SZek4zYwHL7fgoUpaZmithxahxtoV/edit>

Додаток 23. Конспект уроку англійської мови в 5 класі

URL: <https://docs.google.com/document/d/1VjQmsuJ1QBaVmgYU8FDfUItVpke71LH/edit>

Додаток 24. Переклад «Історія родини з міста Д.»

URL: <https://drive.google.com/drive/u/2/folders/1OV553O95pQmAacwj6E8Nk2hJmMaEKhAi>

Додаток 25. Впровадження STEM-освіти на уроках інформатики: «Від ідеї до втілення»

URL: https://docs.google.com/document/d/1C_YNpLHnb3x9Qy8yzObEKRFuUaZp7vgY/edit

Додаток 26. Фрагмент уроку інформатики в 6 класі

URL: <https://docs.google.com/document/d/14vvN22MNXEzkVM6pHhNCa77rnG2m3g7m/edit#heading=h.gjdgxs>

Додаток 27. Фрагмент уроку математики в 7 класі з нагоди Міжнародного дня миру

URL: https://docs.google.com/document/d/16ioN8dVDHYQzq4smdLVec8S_5qePT2q/edit

Додаток 28. Фрагмент уроку математики в 7 класі

URL: https://docs.google.com/document/d/1VcUyZp2JGua_rmu0pUAobf4lzdRkVc0q/edit

Додаток 29. Значення змісту математичних задач для формування національної та громадянської ідентичності підлітків (фрагменти уроків)

URL: https://docs.google.com/document/d/1dE5RcUj_jfXvB7boRaN0MGZuIYIyj3ZS/edit

Додаток 30. Конспект уроку географії

URL: <https://docs.google.com/document/d/10uukqtVH2Br5erF--z-o1Q62JRix1vkR/edit>

Додаток 31. Конспект уроку географії «Хороша всяка земля, але краще всіх своя»

URL: <https://docs.google.com/document/d/1lS-KaOg3jff1BPILwJVyQqMB9KlGsv2I/edit>

Додаток 32. Фрагмент уроку хімії в 9 класі

URL: https://docs.google.com/document/d/1bT1x_hcshltYXGA84jFVodQ-wnkKzpsK/edit

Додаток 33. Конспект уроку біології в 9 класі

URL: <https://docs.google.com/document/d/1p0HFr3zgWAanSPP2W4z8sBcooKYm6kFs/edit>

Додаток 34. Фрагмент уроку фізики в 9 класі

URL: https://docs.google.com/document/d/1H_1pr1OjpJ7Gut2oC2DxuwRSdRaaynTu/edit

Додаток 35. Формування національної свідомості на уроках мистецтва (з досвіду роботи)

URL: <https://docs.google.com/document/d/1EBKRqA7Hrx4Jgc7DI2KVUL9gOKiVfZH-/edit>

Додаток 36. Проєкт «Герб України з бісеру»

URL: https://docs.google.com/presentation/d/1Kpybf_AguFafAXxaJnBV17VS3SpTzGR/edit#slide=id.p2

Додаток 37. Відео проєкт «Українські народні танці – спадщина предків і символ самобутності народу»

URL: <https://drive.google.com/drive/u/2/folders/1OV553O95pQmAacwj6E8Nk2hJmMaEKhAi>

Додаток 38. Відео проєкт «Вітання до Дня ЗСУ»

URL: <https://drive.google.com/drive/u/2/folders/1OV553O95pQmAacwj6E8Nk2hJmMaEKhAi>

Додаток 39. Робота переможниці обласного етапу XXII Всеукраїнського конкурсу учнівської творчості «Об'єднаймося ж, брати мої!»: «Де би не була, не забуду дім...»

URL: <https://docs.google.com/document/d/1ilYeBeRCNF7D0Dln6q4WLqYUYIIfECOg/edit>

Додаток 40. Робота переможниці II етапу XXIII Всеукраїнського конкурсу учнівської творчості «Об'єднаймося ж, брати мої!»: «Із щоденникових записів української полонянки»

URL: <https://docs.google.com/document/d/125qR-2Rd9ap7HeR9lmZRMWguNbWteYyb/edit>

Додаток 41. Роботи учасників обласного конкурсу авторської дитячої і юнацької поезії та прози «Я - за єдину Україну!»

URL: https://docs.google.com/document/d/1iwEQkk9fZf8Gl_Fnw2SiHbLyVsomw2lh/edit

Додаток 42. Робота переможця обласного етапу конкурсу дитячої та юнацької творчості «Збережемо Україну разом»: «Мрія, яку бережу в серці»

URL: https://docs.google.com/document/d/1w4pegUHuSDS14vXpLX-Wk0hK_c8iOoAs/edit

Додаток 43. Робота учасниці конкурсу есе «Війна. Моя історія»

URL: <https://docs.google.com/document/d/1NeRwJA7BLM1b25HsuDcYNi5t1ojBh1Af/edit>

Додаток 44. Робота учасника конкурсу есе «Війна. Моя історія»: «День, коли почалася моя війна»

URL: <https://docs.google.com/document/d/1tJ2un6h1m1uD6DCW5ISYBu1yumS5M8ML/edit>

Додаток 45. Робота переможниці обласного етапу Всеукраїнського конкурсу на написання есе «Війна за СБІЙ шлях»

URL: <https://docs.google.com/document/d/1qF4ASR5CZMo9C9zZ2cRj0dX6HzI4iSZn/edit>

Додаток 46. Робота переможниці всеукраїнського конкурсу есе «Мій Шевченко»: «Записи найсокровеннішого»

URL: <https://docs.google.com/document/d/16tfxhBZToCXZP8BPeaGMvym-LoV4T0pz/edit>

Додаток 47. Робота переможця обласного фестивалю «Моральний вчинок»: «Вірю в нашу перемогу»

URL: <https://docs.google.com/document/d/14-uX5eUHHhfmirBSSSVxC6IpldrvIjeV/edit>

Додаток 48. Робота переможниці обласного фестивалю «Моральний вчинок»: «Ми волю обрали»

URL: <https://docs.google.com/document/d/1s0fz1S6EDTFIpHIMpeHubTScMBUhsfuG/edit>

Додаток 49. Робота учня 5-Б класу, опублікована в інформаційній збірці «Щоденник патріота. Діти і війна»: «Коли мій тато на війні... (уривки з мого щоденника)»

URL: <https://docs.google.com/document/d/1KGYiluoVeljO6JsH-pHtGaW1iDbzN9Uz/edit>

Додаток 50. Участь у творчих мистецьких конкурсах Міжнародного та Всеукраїнського рівнів

URL: https://docs.google.com/document/d/1EsU_3G0LS6z8tc0pl40jMXAQ3QHLIyjV/edit

Додаток 51. Фото екскурс «Спогади гімназійного життя 2018 року»

URL: https://docs.google.com/document/d/1jVyED_UCsfVzYJhviHatrL_upWIPIDxL/edit#heading=h.gjdgxs

Додаток 52. Виховна робота. Покликання на висвітлені заходи

URL: <https://docs.google.com/document/d/1ZVGNNY4eTT8PmovYsOuszogjCPSGcA8T/edit>